

Dr. M.J. van Lieburg

**WOORD EN BOEK
IN DE GESCHIEDENIS VAN DE
GENEESKUNDE**

**Een beschouwing over de toegankelijkheid
van medische kennis**

Rede gehouden bij de aanvaarding
van het ambt van bijzonder hoogleraar
in de medische geschiedenis
aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam
op 6 oktober 1988

Amsterdam - Atlanta, GA
Editions Rodopi B.V.
1989

ISBN: 90-5183-090-4 (C.I.P.)

©Editions Rodopi B.V., Amsterdam - Atlanta, GA 1989

Printed in The Netherlands

Mijnheer de Rector Magnificus,
Leden van het College van Bestuur,
Dames en Heren Leden van de Wetenschappelijke Staf,
Dames en Heren Studenten,
Leden van de Vereniging tot Instandhouding ener Medische Biblio-
theek,
Zeer gewaardeerde Toehoorders,

De aanduiding van de wetenschap als een hoogrijzend bouwwerk, en het daarbij behorende beeld van de universiteit als (ivoren) toren van wetenschappelijke bedrijvigheid, is in het algemene spraakgebruik een bekende vergelijking. Buiten het maçonnieke denken, waarin men tal van beelden uit de bouwkunde een symbolische waarde heeft toegekend, is de metafore aanduiding van de wetenschap als bouwwerk de meesten van U vooral bekend uit het bijbelverhaal over de torenbouw in Babel, danwel uit de *New Atlantis*, het boek van Francis Bacon (1561-1626), waarin hij de wetenschap als 'Salomon's House' ten tonele voert.¹ Beide voorbeelden kunnen dienst doen om de thematiek te illustreren, waarmee ik U vanmiddag wilde bezighouden.

Bij de torenbouw van Babel gaat het, afgezien van de religieuze betekenis die aan de ondergang van de Babelcultuur kan worden toegekend,² om de signalering van een der meest effectieve middelen om het menselijk streven naar de grenzen van zijn intellectuele vermogens te fnuiken, namelijk de versterking van communicatie. Het 'woord' als lijdend voorwerp van de babylonische spraakverwarring, en de

1. Zie Francis Bacon, *New Atlantis*, in: J. Spedding, R.L. Ellis en D.D. Heath, *The works of Francis Bacon* (Londen 1857 / Reprint Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag, 1963) vol. III, p. 127-166; en R. Suter, "Salomon's House: a study of Francis Bacon", *Scientific Monthly* 66 (1942) 62-66.

2. Vgl. bijvoorbeeld E. Schuurman, *Tussentechnische overmachten en menselijke onmacht*, Kampen: Kok, 1985.

implicaties van die verwarring voor de ontwikkeling van de geneeskunde, vormen het eerste vertrekpunt van mijn beschouwing over de toegankelijkheid van medische kennis.

Bij Bacons utopische voorstelling van het gebouwencomplex op het imaginaire eiland Bensalem, gaat het vooral om de organisatie van wetenschap. Wie toegang wil tot het Huis van Salomo zal bekend moeten zijn met de epistemologische indeling ervan en met de principes die aan die ordening ten grondslag liggen.

Met de presentatie van zijn 'Haus der Medizin' bouwde de Duitse medisch-theoreticus en medisch-historicus Karl Eduard Rothsuh (1908-1984) deze utopie aan het begin van de jaren vijftig om tot een actuele werkelijkheid. Zijn bouwtekening toont ons de *onderbouw* en *opbouw* van de geneeskunde als *Handlungswissenschaft*, en toont ons hoe dit gebouw slechts via het bordes van de natuurwetenschappen, sociale wetenschappen en geesteswetenschappen toegankelijk is.³ Wie dit bouwschema niet kent, is tot dwalen gedoemd. Voor hem of haar blijft de geneeskunde een tovenaarsketel boven het smeulend vuur van het magisch-religieuze denken; een labyrint dat wel toegang biedt, maar geen doorgang; wel kennis, maar geen inzicht; wel een aanzicht, maar geen overzicht.

Vanzelfsprekend beperkt mijn beschouwing over de toegankelijkheid van medische kennis zich in hoofdzaak tot het historische. Eerder, bij de aanvaarding van mijn ambt aan de Vrije Universiteit, heb ik geprobeerd duidelijk te maken wat een medisch-historische benadering mijns inziens impliceert: een interdisciplinaire benadering van het medisch verleden, onder de hegemonie van historische methoden en technieken, en waar mogelijk in nauwe samenhang met de actuali-

3. Zie o.a. K.E. Rothsuh, *Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart*, Stuttgart: Hippokrates Verlag, 1978, afbeelding 1, p. 5.

teit van de geneeskunde en gezondheidszorg.⁴ Vanmiddag vraag ik Uw aandacht voor een typisch interdisciplinair thema, dat een rijk geschakeerd en veelzijdig verleden heeft en dat in de huidige geneeskunde van vérstrekkende betekenis is, namelijk het medisch taalgebruik, het verschijnsel van het medisch woordenboek en de rol van het boek als drager van medische kennis. Strikt taalkundige en lexicografische excursen zal ik niet maken; het centrale thema blijft de toegankelijkheid van medische kennis. Dat ik de voorbeelden waar mogelijk en verantwoord, ontleen aan de medische geschiedenis van Rotterdam, zult U bij deze gelegenheid willen billijken als een vergeeflijk lokaal-chauvinisme dat aan het betoog als zodanig geen afbreuk behoeft te doen.

Dat het Grieks en Latijn de bronnen vormen van de medische terminologie en dat het Latijn eeuwenlang de taal is geweest waarin de wetenschappelijke communicatie is gevoerd, zijn gemeenplaatsen die geen nadere uiteenzetting behoeven.⁵ Stilzwijgend passeren we de overgang naar het middeleeuws Latijn, de contaminatie van de wetenschappelijke terminologie met het vulgair Latijn, de assimilatie met de islamitische wetenschappen met de daarbij behorende invloed van het Arabisch, en de werkzaamheden van de beroemde vertaalscholen in Salerno en Toledo, om ons beginpunt te kiezen rond het midden van de 16e eeuw, het tijdvak van Humanisme en Renaissance. Een beginpunt dat overigens in de ontwikkeling van de medische weten-

4. M.J. van Lieburg, *Medische Geschiedenis als Interdiscipline*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 1986.

5. Zie i.h.a. M. Michler en J. Benedum, *Einführung in die medizinische Fachsprache. Medizinische Terminologie für Mediziner und Zahnmediziner auf der Grundlage des Lateinischen und Griechischen*, Berlijn-Heidelberg: Springer Verlag, 1972; Th.H. Savory, *The language of science, its growth, character and usage*, Londen: Andre Deutsch, 1953; en J.H. Dickx, *The Language of Medicine. Its Evolution, Structure, and Dynamics*, New York: Praeger Publishers, 1983 (2e druk), i.h.b. hoofdstuk 3.

schap niet als breekpunt mag worden gezien.⁶ Het herstel van het wetenschappelijke erfgoed van de antieke cultuur, het *ad fontes* dat de prominenten uit de antieke medische literatuur moest bevrijden van de vertekening die zij door het middeleeuwse denken hadden ondergaan, ging juist hand in hand met de vernieuwing van de medische wetenschap door empirisch natuuronderzoek en autopsie.

De beste illustratie vindt men in het levenswerk van Andreas Vesalius (1514-1564), waarin filologisch en anatomisch onderzoek één onlosmakelijk geheel vormen.⁷ Wie bij het bladeren door Vesalius' monumentale werk *De humani corporis Fabrica* slechts oog heeft voor het anatomisch detail, en voorbijgaat aan de symboliek of allegorie en aan het filologische commentaar dat de lezer in verbinding wil brengen met de bijbeltalen (Hebreeuws en Grieks) en met het klassieke Latijn, mist een wezenlijk kenmerk van de 16e- en vroeg 17e-eeuwse medische wetenschap.⁸

Gelet op de vraag naar de toegankelijkheid van medische kennis moet in verband met deze filologische activiteiten gewezen worden op de rol die medici hebben gespeeld in het onderwijs van de klassieke talen.⁹ Voor de 17e eeuw noem ik de Rotterdamse medicus Zacharias Sylvius (1608-1664), die op de Latijnse School van Rotterdam zijn dagelijkse werkkring vond.¹⁰ Een tweetal onderdelen uit zijn oeuvre

6. Zie vooral R. Toellner, "Zum Begriff der Autorität in der Medizin der Renaissance", in: R. Schmitz en G. Keil (red.), *Humanismus und Medizin* (Weinheim: Verlag Chemie, 1984) 159-179.

7. Zie R. Toellner, "Renata dissectionis ars. Vesals Stellung zu Galen in ihren wissenschaftsgeschichtlichen Voraussetzungen und Folgen", in: A. Buck (red.), *Die Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance* (Hamburg: Ernst Hauswedell, 1981) 85-95.

8. Zie over het filologische werk van Vesalius: J. Steudel, "Vesals Reform der anatomischen Nomenklatur", *Zeitschrift für Anatomie und Entwicklungs-Geschichte* 112 (1943) 675-681.

9. Vgl. H.W. Fortgens, *Schola Latina. Uithetverleden van ons voorbereidend hoger onderwijs*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1958.

10. M.J. van Lieburg, "Zacharias Sylvius (1608-1664), Author of the Praefatio to the first Rotterdam edition (1648) of Harvey's *De Motu Cordis*", *Janus. Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, etc.* 65 (1978) 241-257.

verdienen hier nadrukkelijk vermelding, omdat zij het onderhavige thema verder kunnen verduidelijken.

Het eerste onderdeel betreft William Harvey's beroemde boekje *De Motu cordis*, waarvan Sylvius in 1648 de derde editie verzorgde. Daarbij corrigeerde en emendeerde Sylvius verschillende taalkundig corrupte passages uit de oorspronkelijke editie van 1628, die ongetwijfeld hebben bijgedragen tot de trage doorwerking van Harvey's theorie der bloedsomloop. Dankzij deze filologische bewerking door Sylvius ontstond een tekst die *toegankelijk* werd voor minder geschoolden in het Latijn. Alle latere edities en alle vertalingen van *De Motu cordis* zijn gebaseerd op de Rotterdamse editie van Sylvius.¹¹

Het tweede onderdeel betreft Sylvius vertrek in 1662 naar Leiden, waar hij een soort particuliere propedeutische opleiding opende. Zoals hij in zijn rede *Laus Academiae Leidensis* uiteenzette, bedoelde deze schakelklas tussen Latijnse school en universiteit de studenten een betere voorbereiding te geven op de academische lessen, onder meer door een inleiding tot de filosofie en een betere oefening in de lectuur van de Klassieken.¹² Beide activiteiten van Sylvius roepen natuurlijk de vraag op, in hoeverre de medische literatuur van die tijd, ook al was die in het Latijn gesteld, feitelijk toegankelijk was voor de gemiddelde medicus.

Met deze vraag op de achtergrond moet ook de opkomst van het medische woordenboek worden gezien.¹³ Al sinds de Oudheid waren

11. Zie G. Whitteridge, *William Harvey, An anatomical disputation concerning the movement of the heart and blood in living creatures* (Oxford-Londen: Blackwell Scientific Publications, 1976) i.h.b. XLII-LI; en M.J. van Lieburg, "De Nederlandse vertaling van William Harvey's boek over de beweging van het hart en bloed", in: W. Harvey, *Over de beweging van het hart en bloed* (Rotterdam: Pharmad Publishing, 1988) 5-31.

12. Z. Sylvius, *Laus Academiae Leidensis, Indicans Eruditionis Fundamenta*, Leiden: F. Hack, 1662.

13. Zie M.J. van Lieburg, "Over de geschiedenis van de medische lexicografie", *Organorama* 26 (1989) indruk. Een bibliografisch overzicht leveren F.H. Garrison en L.T. Morton, *A Medical Bibliography. An annotated check-list of texts illustrating the history of medicine* (Londen: Gower, 1983, 4e editie) 902-904.

BARTHOLOMÆI CASTELLI
MESSANENSIS
LEXICON
MEDICVM

GRÆCO-LATINUM

EX HIPPOCRATE, ET GALENO
DESUMPTUM.

editio postrema, sedulo recognita,
& quamplurimis mendis
expurgata.

ROTTERODAMI,

Sumptibus ARNOLDI LEERS.
MDCXXXIV.

LEXICON
MEDICUM

Græco-Latinum,

In quo termini totius artis Medi-
cæ, secundum Neotericorum placita, defi-
niuntur vel circumscribuntur, Græca i-
tem vocabula ex originibus suis
deducuntur,
ante hac

STEPH. BLANCARDO

Med. Doct.

concinatum & editum,

Nunc verò tertia ferè parte au-
ctum & pluribus in locis emen-
datum

Belgicis quoque prioris editionis nomi-
nibus Germanica, si qua significantia
adfuerunt, in hac sunt
substituta.

J E N Æ,

Leteris MÜLLERIANIS, ANNO MDC.LXXXIII.

Fig. 1. Titelpagina's van de woordenboeken
van B. Castelli en S. Blankaart.

er lijsten met medische termen en medisch jargon voor handen. In de Renaissance leverde de ontsluiting van de klassieke medische literatuur verschillende concordanties en lexica, waaronder die van de Fransman Anutius Foesius (1528-1595), die veertig kostbare levens-

jaren spendeerde aan de samenstelling van een alfabetische index op de werken van Hippocrates.¹⁴

Tot deze categorie mag men ook het bekende *Lexicon medicum Graeco-Latinum* rekenen, dat in 1598 door Bartolomeo Castelli (?-1607) werd samengesteld.¹⁵ Tussen 1641 en de uitgave van de zogenaamde *Castellus renovatus* in 1682, was Rotterdam de plaats waar tenminste vijf edities van dit belangrijke woordenboek in de bewerking van Adriaan Ravestein op de drukpers werden gelegd. Pas in de loop van de 17e eeuw verschenen echter de eerste medische woordenboeken die duidelijk voor de medicus practicus waren bedoeld.

Beginpunt en hoogtepunt was in 1679 de uitgave van het *Lexicon medicum* van de Amsterdamse medicus Steven Blankaart (1650-1704).¹⁶ Geholpen door zijn vader, een typisch vertegenwoordiger van de genoemde groep iatro-filologen, bracht Blankaart alle bekende medische termen bijeen, en omschreef ze volgens de meest actuele inzichten van de medische wetenschap. Dat betekende onder meer een volledige anatomische terminologie volgens de moderne, in het spoor van Vesalius 'hervormde' anatomie, een overzicht van de chemische en farmaceutische terminologie die de Paracelsisten met hun chemiatrie en spagyrische geneeskunde hadden ingevoerd, en een omschrijving van alle botanische termen uit de grote 16e-eeuwse herbaria. Blankaarts lexicon, dat ooit 'das europäische Standardlexikon

14. Zie F.C. Unger, "Foes et Littre", *VI me Congrès International d'Histoire de la Médecine. Leyde-Amsterdam 1927* (Antwerpen: De Vlijt, 1929) 59-61.

15. B. Castelli, *Lexicon medicum Graeco-Latinum... ex Hippocrate et Galenodesumptum*, Messanae: P. Brene, 1598.

16. Zie voor de edities A.J.J. van de Velde, "Stephanus Blankaart, medicynę doctor, en practyzyn (1650-1704)", *Verhandelingen van de Vlaamse Academie voor Geneeskunde in België* 12 (1950) 137-163; en verder: S. Jarcho, "Blankaart's dictionary, an index to 17th century medicine", *Bulletin of the New York Academy of Medicine* 58 (1982) 568-577.

für die Medizin der Barock- und Aufklärungsepoche' is genoemd,¹⁷ verscheen in telkens herziene en vermeerderde edities tot in het midden van de 19e eeuw. De vertaling in het Engels vormde in 1684 het begin van de thans toonaangevende categorie der Engelstalige medische woordenboeken.

De tweede lijn in de ontwikkeling van de medische lexicografie die ik U wil schetsen, betreft het gebruik van de landstalen, in het bijzonder van het Nederlands. Deze lijn valt op twee manieren te trekken: als horizontale parallel, naast het gebruik van het Latijn door de *medicinae doctores*, én als verticale parallel, als jargon van de niet-academische geneeskunstoefenaren, in casu de vertegenwoordigers van de heelkundige beroepen. Voor beide categorieën moet uiteraard onderscheid worden gemaakt tussen oorspronkelijke werken in de landstaal en vertalingen, hetzij vanuit een andere landstaal, hetzij vanuit het Latijn. De oorspronkelijk in het Nederlands geschreven werken behoren in hoofdzaak tot de heelkunde. Alszodanig maken zij onderdeel uit van de empirische vakken, waarvoor in de 16e eeuw bij herhaling een pleidooi werd gevoerd om de daaraan gewijde literatuur in de landstaal te doen verschijnen. Simon Stevins apologie van het gebruik van het Nederlands in de toegepaste wetenschappen is algemeen bekend;¹⁸ uit Duitsland kennen we de geschriften van Hieronymus Brunschwig (ca 1450-1533) en Hans van Gersdorff (ca. 1517), en uit Frankrijk de populaire chirurgische handboeken van Ambroise Paré (1510-1590) en Jacques Guillemeau (1550-1613).¹⁹

17. K.H. Weimann, "Vorwort zur Neuausgabe", in: S. Blankaart, *Lexicon Medicum* (Hildesheim-New York: G. Olms Verlag, 1973) 5.

18. Vgl. A.J.J. van de Velde, "Simon Stevin, 1548-1620, en de taal- en letterkunde", *Verslagen en Mededelingen van de Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1948) 23-41; en E.J. Dijksterhuis, "Simon Stevin", *Jaarboek van de Nederlandsche Maatschappij voor Letterkunde* (1950-1951) 43-63.

19. Zie uitvoeriger bij D. de Moulin, *A History of Surgery, with emphasis on the Netherlands* (Dordrecht-Boston: M. Nijhoff, 1988) 76-91.

Voor de heekundige disciplines, inclusief de verloskunde, bestond derhalve al vroeg een omvangrijke terminologie in de moedertaal. De vertalingen vanuit andere landstalen in het Nederlands sloot op deze situatie aan.

Bepaald gecompliceerder ligt het met de vertaling van medische werken vanuit het Latijn. De twee belangrijkste motieven kunnen uit het voorafgaande worden afgeleid, namelijk enerzijds een afnemende toegankelijkheid van Latijnse teksten, ook voor academisch geschoolde medici, en anderzijds een interesse voor bepaalde geschriften in het Latijn van mensen buiten het eigenlijke debiet van de *medicinae doctores*. Bij het eerste motief kan de Nederlandse editie van de *Ortus Medicinae* van Joan-Baptista van Helmont (1577-1644), een loodzware tekst met allerlei iatromystieke beschouwingen, als voorbeeld worden genoemd, al was de auteur hier zelf ook de vertaler;²⁰ bij het tweede motief herinner ik aan de vertaling van *De Motu cordis*, welke publikatie uiteraard ook voor de heekundige praktijk gevolgen had.²¹

Een bijzondere casus levert ons de strijd die rond 1660 hier te Rotterdam is gevoerd rond het optreden van Jonkheer Louis de Bils (1623-1669), een leek die allerlei alternatieve opvattingen verdedigde betreffende de loop van de lichaamsvochten.²² Ik beperk mij tot hetgeen de kern van het thema van vanmiddag raakt, namelijk het pro-

20. J.B. van Helmont, *Dageraad, ofte Nieuwe Opkomst der Geneeskunst, in verborgengrond-regulen der Nature...* Noit in't licht gesien, en van den Autheur zelve in 't Nederduits beschreven", Rotterdam: Joannes Naeranus, 1660. Zie over deze editie W. Pagel, *Joan Baptista van Helmont. Reformer of science and medicine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982) 14-15.

21. Zie W. Harvey, *D'anatomische Oeffening' van de beweging van't Hert ende Bloet, Amsterdam: C. Lest, 1650* [Reprint, ingeleid door M.J. van Lieburg], Rotterdam: Pharmad Books, 1988.

22. Zie daarover J. Jansma, *Louis de Bils en de Anatomie van zijn tijd*, Hoogeveen: C. Pet, 1919 en M.J. van Lieburg, "Nicolaas Zas (1610-1662). Een biografische bijdrage tot de geschiedenis van de chylus- en lymfetheorie", In: A.H.M. Kerkhoff e. a. (red.), *De Novis Inventis. Essays in the history of medicine in honour of Daniel de Moulin on the occasion of his 65th birthday* (Amsterdam: APA-Holland University Press, 1984) 231-257.

bleem van de adequate benaming van nieuw ontdekte of alternatief geïnterpreteerde anatomische structuren en fysiologische processen. Omdat De Bils het Latijn niet machtig was, verschenen zijn geschriften en die van zijn medestanders in het Nederlands, doorspekt met neologismen zoals 'gijlbuis' voor ductus thoracicus, 'dauw' voor lymfe, 'welle des waters' voor cysterna chyli, etc. Vanwege de internationale belangstelling die er voor deze curieuze edelman en zijn Rotterdamse aanhang bestond, werden de Nederlandstalige uitgaven spoedig gevolgd door vertalingen in het Latijn.

De gedifferentieerde toegankelijkheid van medische kennis voor de genoemde sociale strata van resp. medicinae doctores en heelmeeesters, kan ook in algemene zin worden uitgebreid met de laag waartoe ook De Bils behoorde, namelijk die der leken. Waar het gaat om de fenomenen 'woord en boek', en om de opbouw van een populair-medische terminologie, zou echter opnieuw onderscheid gemaakt moeten worden tussen een drietal vormen.

Ten eerste is er de literatuur die vertegenwoordigers van het genees- of heekundig beroep ten behoeve van niet-medici leverden; de bekendste voorbeelden zijn *De Schat der Gesontheyt* en *De Schat der Ongesontheyt* van de Dordtse geneesheer Johan van Beverwijck (1594-1647).²³ Ten tweede levert een breed scala van literaire en niet-literaire bronnen in de landstaal ons tal van gegevens over het medisch woordgebruik op lekenniveau. Het nog maar schuchter begonnen onderzoek op dit terrein van de medische lexicografie betreft vooral stichtelijke lectuur, ego-documenten en notariële attestaties. Het medisch taalgebruik in de kwakzalverijk kan als een derde vorm worden beschouwd. In zekere zin gaat het hierbij om een tussenvorm, waarvoor het bronnenmateriaal wordt geleverd door bijvoorbeeld de

23. Zie de bibliografie in: E.D. Baumann, *Johan van Beverwijck in leven en werkengeschetst* (Dordrecht: J.P. Revers, 1909) 299-306.

strooibiljetten en de boeiende wereld van de reclametaal in allerlei niet-medische periodieken en de dagbladpers.²⁴

Opzettelijk ben ik voor de 16e en 17e eeuw wat uitvoeriger geweest in mijn schets van de lotgevallen van 'woord en boek' in de geschiedenis van de geneeskunde, om daarmee de basis te leggen waarop de verdere ontwikkeling gedurende de 18e en 19e eeuw in hoofdlijnen, ten dele zelfs trefwoordsgewijs, kan worden aangegeven.²⁵ Voor de 18e eeuw moet daarbij worden gewezen op het verder op de achtergrond geraken van het Latijn, zeker wat betreft de buiten-universitaire wetenschappelijke communicatie.

Het optreden van een man als Theodoor van Gulpen, een Rotterdamse medicus die zijn broodwinning vond als 'translateur' en als auteur van leerboekjes Latijn én een medisch woordenboek,²⁶ past bij een dergelijke verbreding van de kloof tussen geleerdentaal en omgangstaal. De intensivering van de contacten tussen de geneeskundige en de heel- en verloskundige stand, en de verdergaande popularisering van de medische wetenschappen, vormden in dit vervreemdingsproces de belangrijkste krachten.

Zelfs het verstarde gebeuren binnen de medische faculteiten ont kwam niet aan de invloed van deze ontwikkeling, getuige bijvoorbeeld de permissie (al in 1694!) van de Groningse universiteit aan de beroemde verloskundige Hendrik van Deventer (1651-1724) om zijn

24. Vgl. de studie van R. Porter, "The language of quackery in England 1660-1800", in: P. Burke en R. Porter (red.), *The social history of language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) 73-103.

25. Een overzicht voor de 18e en 19e eeuw bestaat alleen voor de Franse medische lexicografie, zie J.Ch. Sourin en A. Manuila, "Geschichte der medizinischen Fachsprache", in: R. Toellner (red.), *Illustrierte Geschichte der Medizin*, vol. 8 (Salzburg: Andreas en Andreas, 1983) 3093-3107.

26. Th. van Gulpen, *Manu ductio studiosae juventutis ad nativam linguam Romanae puritatem*, Rotterdam: Van der Spek, 1742; en idem, *Schakel der genees- en heelkunde, Omvattende eene korte beschrijving aangaande de kragt, en het vermogen der heilzame kruiden, ... Waar aan volgt de latijnsche en Nederduitsche woordenschat, ten dienste van allen, die zig oeffenen in de Practijk der Genees- en Heelkonst*, Rotterdam: Rutgerus Blankhart, 1751.

theses pro gradu in het Nederlands te verdedigen,²⁷ en zoals blijkt uit de toestemming van de curatoren van de Hogeschool te Harderwijk, verleend aan Johannes de Gorter (1689-1762) om zijn chirurgisch onderwijs in het Nederlands te houden, zodat ook de chirurgijns hun voordeel met zijn lessen konden doen.²⁸

Wat de popularisering betreft, of, om in de terminologie van van-middag te blijven, wat de veranderingen in de toegankelijkheid van medische kennis voor leken betreft, was er ten eerste de invloed van het genootschapswezen, dat ook de burgerij de gelegenheid bood om kennis te maken met de nieuwe, overigens ingrijpende ontwikkelingen op het terrein van de natuurwetenschappen en geneeskunde.²⁹ Al dan niet in samenhang met de geleerde genootschappen functioneerden daarnaast tal van stedelijke lectoren en professoren die een gestaag aanbod van medische kennis in de landstaal verzorgden. Een nieuwe impuls voor de populaire medische literatuur kwam in de tweede helft van de 18e eeuw vanuit de Verlichting en de daarmee samenhangende ideeën over gezondheidsvoorlichting en -opvoeding.³⁰

Voor Rotterdam is Lambertus Bicker (1732-1801), vooral bekend als oprichter van het Bataafsch Genootschap der Proef ondervindelijke Wijsbegeerte (1769), de meest prominente vertegenwoordiger van deze ontwikkeling. Van hem gaat het verhaal hoe hij onder de platte-

27. Zie A.J.M. Lamers, *Hendrik van Deventer. Medicinae Doctor* (Assen: Van Gorcum, 1946) 59-62.

28. Zie daarover H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleeraren* (Utrecht 1847) vol. II, 105-106.

29. Zie uitvoerig W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam: Editions Rodopi, 1988) hoofdstuk 3.

30. Vgl. R.P.W. Visser, "Arts en geneeskunde in de 18e-eeuwse algemene tijdschriften", *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 125 (1981) 792-794; en A.H.M. Kerkhoff, "Heteerste Nederlandstalige tijdschrift op het terrein van gezondheidsvoorlichting in de negentiende eeuw", *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 125 (1981) 1935-1940. Een nieuwe dimensie in deze gezondheidsvoorlichting en -opvoeding vormt de medisch-ethische dialoog tussen arts en patiënt, en de taalvaardigheid die dit van de medicus verlangt, vgl. S.J. Reiser, "Words as scalpels: Transmitting evidence in the clinical dialogue", *Annals of Internal Medicine* 92 (1980) 837-842.

landsbevolking rondom Rotterdam voorschriften verspreidde 'in een boerse letter' (en ongetwijfeld ook in een boerse taal) om haar vertrouwd te maken met de geëigende leefregel voor het wonen in polders.³¹ Met de uitgave van kleine brochures over bijvoorbeeld de preventie van pokken en door het vertalen van de geschriften van Simon André Tissot (1728-1797), zoals de *Raadgeving voor de gezondheid van den gemeenen man*,³² leverde Bicker ook in boekvorm zijn bijdrage tot de ontsluiting van medische kennis voor leken.

Wie enigszins vertrouwd is met de cultuurgeschiedenis van de 18e eeuw zal niet verbaasd zijn te horen dat deze eeuw de toegankelijkheid van medische kennis op bijzondere wijze heeft gediend door de uitgave van tal van encyclopedieën en medische woordenboeken.³³

Uit het Duitse taalgebied moet de *Onomatologia medica completa* (1755-1756) worden genoemd, die door een team van medici rondom Albrecht von Haller (1708-1777) werd samengesteld.³⁴ In Engeland opende Robert James (1705-1776) met zijn *Medical dictionary* (1743) een nieuwe periode;³⁵ in Frankrijk werkten Diderot en D'Alembert aan hun monumentale encyclopedie.³⁶ De gelijktijdige

31. Zie C. de Waard, in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden: A.W. Sijthoff, 1911) vol. I, 347.

32. [S.A.D.] Tissot, *Raadgeving voor de Gezondheid van den Gemeenen man, van Landlieden, en alle die de hulpe van een bekwaam Genees- of Heelmeester ontbeeren, of niet spoedig genoeg bekomen kunnen. ... Naar den tweeden Druk vertaald, met aantekeningen en invoegselen vermeerderd en verder naar de gesteldheid van ons Land geschikt door Lambertus Bicker*, Rotterdam: R. Arrenberg, 1764.

33. Voor een overzicht van de encyclopedieën, zie R. Collison, *Encyclopaedias: Their History through the Ages* (New-York-Londen: Hafner Publishing Company, 1964).

34. Zie E. Hintsche, "Albrecht von Hallers Tätigkeit als Enzyklopädist", *Clio Medica* 1 (1966) 235-254; en ook idem, "A. von Hallers Prospectus d'un dictionnaire universel de médecin", *Gesnerus* 23 (1966) 48-54.

35. Zie Ch.W. Burr, "Dr. Robert James (1705-1776) and his medical dictionary (1734-1745)", *Annals of Medical History* 1 (1929) 180-190.

36. Zie P. Astruc, "Les sciences médicales et leurs représentants dans l'Encyclopédie", *Revue d'Histoire des Sciences* 4 (1951) 359-368.

strijd rondom de natuurhistorische en nosologische classificatie was met deze lexicografische activiteiten onlosmakelijk verbonden.

Toch vormden het woordgebruik en de taal niet de belangrijkste zorgen waar het ging om de toegankelijkheid van medische kennis. Naast de hindernissen van kwalitatieve aard, manifesteerde zich gedurende de 18e eeuw in toenemende mate het probleem van de kwantiteit. De opkomst van het medische tijdschriftwezen en de bloei van de medische literatuur in het Duitse, Franse en Engelse taalgebied, confronteerde de 18e-eeuwse medicus met het probleem van de ontoegankelijkheid in *kwantitatieve* zin. De remedie verwachtte men van de refererende tijdschriften, die getooid waren met veelzeggende titels als 'Uitgezogte Verhandelingen', 'Kweekschool', 'Bibliotheek' of 'Kabinet'.³⁷

Uit Rotterdam kennen we de onderneming van Albertus Lentfrinck, dat in 1767 begon met de uitgave van het *Geneeskundig Tijdschrift*, die later werd voortgezet in zijn *Uitgezochte Genees- en Heelkundige Verhandelingen*. In hetzelfde spoor volgden in 1784 de Rotterdamse medici Martinus Pruys en Lambertus Nolst met hun *Genees-, Heel-, Artzeny- en Vroedkundig Magazyn*.

Om wille van de tijd zal ik de ontwikkeling van kwaliteit en kwantiteit van woord en boek gedurende de 19e eeuw voorbijgaan met de algemene opmerking dat beide problemen (kwaliteit en kwantiteit) zich binnen de wetenschap crescendo manifesteerden. Deze simplificatie verschaft enige ruimte om Uw aandacht te vragen voor de ontwikkelingen in het medisch onderwijs, waaraan beide problemen niet onopgemerkt voorbijgingen.

37. Zie over het algemene probleem: D.A. Kronick, *A history of scientific and technical Periodicals. The origins and development of the scientific and technological press 1665-1790*, New York: The Scarecrow Press, 1962; en voor de Nederlandse ontwikkelingen: C.C. Delprat, "De geschiedenis der Nederlandse geneeskundige tijdschriften van 1680-1857", *Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde* 7 (1927) 1-114, 201-314 en 417-490.

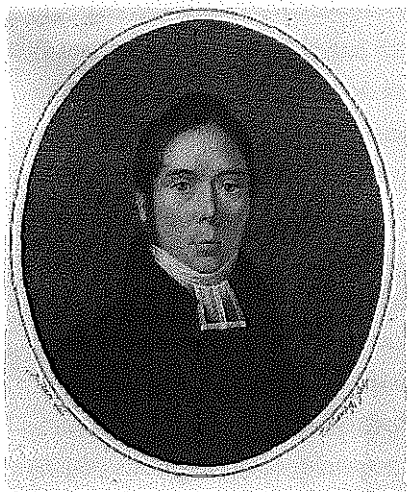
Vooralsnog handhaafden de medische faculteiten het Latijn, maar zij moesten tenslotte rond het midden van de 19e eeuw de ongelijke strijd opgeven.³⁸ Sindsdien ook maakte het Latijn in de medische dissertaties plaats voor het Nederlands. Tegelijkertijd had zich binnen het niet-academische medische onderwijs, dat sinds de jaren twintig geïnstitutionaliseerd was in de zogeheten Klinische Scholen, een ontwikkeling voorgedaan die de medische faculteiten tot voorbeeld diende. Op deze Klinische Scholen was het Nederlands de voertaal. Het Latijn stond op het curriculum om de studenten toegang te verschaffen tot de farmaceutische en medische nomenclatuur.³⁹

Aan de Rotterdamse Klinische School werden deze lessen medisch latijn veertig jaar lang gegeven door achtereenvolgens de Lutherse predikant L.G.E.P. Fortmeyer (1787-?) en de classicus H.W. Broedele.⁴⁰ De Rotterdamse school verdient in dit verband bovendien nog bijzondere vermelding vanwege het optreden van Gerrit Jan Mulder (1802-1880) als docent voor de natuurwetenschappen en chemie. Twaalf jaar lang (1828-1840) bestookte hij het Rotterdamse schoolbestuur en de landelijke overheid met requesten om de kennis van de moderne talen verplicht te stellen voor de studie in de geneeskunde op universitair niveau én daaronder. Wie het Frans, Duits of Engels niet machtig was, zag naar Mulders overtuiging de toegang tot de moderne

38. Zie W.Th.M. Frijhoff, *La Société Nèerlandaise et ses Gradués, 1575-1814* (Amsterdam: APA Press, 1981) 18-21; en verder Fortgèns, *Schola Latina*, 149-151; en A.J. van Duyvendijk, *De motivering van de klassieke vorming* (Groningen-Djakarta: Wolters, 1955) 240-251.

39. Zie de inleiding in: M.J. van Lieburg, *De studenten aan de Geneeskundige Scholen in Nederland (1824-1867). Een reconstructie van het album studiosorum*, Amsterdam: Editions Rodopi, 1989 (in druk).

40. Zie M.J. van Lieburg, *Het medisch onderwijs te Rotterdam 1467-1967. Een kort historisch overzicht* (Amsterdam: Editions Rodopi, 1978) 63-65.

Fig. 2 en 3. Portret van L.G.E.P. Fortmeyer (links), docent Latijn aan de geneeskundige school van Rotterdam en van G.Ph.F. Groshans (rechts), de eerste docent medische geschiedenis te Rotterdam.

natuurwetenschappen en de moderne geneeskunde voor zich gesloten.⁴¹

Deze discussie bereikte een hoogtepunt rond 1875 toen de collegbanken van de medische faculteiten stormenderhand werden veroverd door de leerlingen van de H.B.S. In het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* uit deze jaren vindt men een fraaie serie polemieken over de waarde van de klassieke opleiding voor de medicus, over het voor en tegen van het literarisch-mathematisch staatsexamen, en over de metamedische vorming van de medicus in het algemeen.⁴² De uitkomst van die strijd mag ik voldoende bekend veronderstellen, en valt overigens wel te billijken zolang de suprematie van het natuurwetenschappelijke denken niet wordt verward met een monopolie daarvan.

Dames en Heren,

Hoe staat het thans met de toegankelijkheid van medische kennis, en welke rol vervult de medisch-historicus in de ontsluiting daarvan? Vooral de eerste vraag lijkt mij van wezenlijk belang voor een ieder die zich ex professo met de expansie of ontsluiting van medische kennis bezighoudt. De tweede vraag lijkt mij voor deze gelegenheid niet ongepast, omdat zij verband houdt met het bestaansrecht van de medische geschiedenis als discipline binnen de Medische Faculteit.

De huidige problematiek van de toegankelijkheid van medische kennis wordt beheerst door de computer. Via het beeldscherm en de

41. Zie M.J. van Lieburg, "Gerrit Jan Mulder, docent der Clinische School te Rotterdam", In: J. van Herwaarden (red.), *Lof der Historie, Opstellen over geschiedenis en maatschappij* (Rotterdam: Universitaire Pers, 1973) 211-240.

42. Zie o.a. W. Koster, "Latijn en Grieksch wenschelijk voor de opleiding onzer geneeskundigen?", *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 22 (1886) I, 173-182; en J.W.R. Tilanus, "De voorbereiding tot de studie dergeneeskunde en de nationaliteit in de chirurgie", *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 24 (1888) II, 61-69. In de jaren zestig van deze eeuw laaide de discussie nog eens op, met name in de Duitse medische literatuur, vgl. s.a., "Latein für Aerzte", *Arzt und Christ* 13 (1967) 248-249.

bijbehorende on-line systemen exploreert de medisch onderzoeker de nieuwe verworvenheden in de medische wetenschap, selecteert op tal van sleutels zoals taal en impactfactor, en neemt on-line kennis van abstracts en excerpten. Zijn (of haar) historische horizon eindigt gewoonlijk in het midden van de jaren zestig bij het geboortjaar van de meeste medische databanken; de medische monografie ligt al volledig verstoft achter de gezichtseinder van zijn gewone research; en het medische tijdschriftwezen zal hem weldra alleen nog maar bekend zijn van de fotokopieën die via het beeldscherm, menugestuurd, zijn aangevraagd.

Maar terwijl het medische boek en de medische periodiek geleidelijk uit het gezichtsveld van de medicus verdwijnen, eisen het woord en het medisch woordgebruik in toenemende mate zijn aandacht op. Wanhopig zoekend naar nieuwe 'headings' die de vloed van referenties moet indammen die werd opgeroepen door het onschuldige intoetsen van veel te ruime trefwoorden, en onder het oplichten van de mededeling 'unidentifid keyword', realiseert de medicus zich plotsklaps dat hij met taal bezig is, en dat taalbeheersing een essentieel onderdeel uitmaakt van informatiemanagement. Veertig eeuwen van medische lexicografie zien in deze ogenblikken van vertwijfeling op hem neer.

Onmiskkenbaar levert de hulpvaardigheid van deskundig bibliotheek personeel op zulke momenten het nodige soelaas. Maar juist in een medische faculteit zou men zich moeten realiseren dat met het verdwijnen van de kwaal de oorzaak niet is weggenomen. Het is mijn stellige overtuiging dat met de voortschrijdende internationale standaardisatie van de medische nomenclatuur, met de steeds belangrijker rol die internationale databases en medical expert systems in de

geneeskunde en gezondheidszorg gaan spelen,⁴³ en met de verdergaande computerisering van de medische communicatie, zowel administratief-institutioneel als in de particuliere praktijkvoering, het steeds dringender wordt om in de medische opleiding en in het post-graduate onderwijs een plaats in te ruimen voor de medische lexicografie.

Iedere vergelijking met de vroegere cursussen 'potjes-Latijn' moet daarbij worden vermeden, evenals de gedachte aan een snel-cursus Latijn. Zo men de *talen* kennis (wel te onderscheiden van *taalkennis*) van medische studenten al zou willen verrijken, dan zijn het Frans en Duits thans belangrijker kandidaten. Uit een enquête onder de huidige eerstejaar studenten bleek mij dat van de 145 respondenten 89% onbekend is met het Frans en dat 75% geen Duits in het vakkenpakket heeft gehad. Daarentegen heeft 32% van de studenten Latijn gehad. Onder de overige talen noteerden elf studenten (8%) het Grieks, twee studenten Spaans, en één student noteerde vertrouwd te zijn met de computertalen BASIC en FORTRAN 77 !

Het probleem ligt echter niet alleen in het vigerende systeem van middelbaar en hoger onderwijs. De computer heeft de geneeskunde pijnlijk duidelijk gemaakt welke chaos er heerst op het terrein van de medische terminologie. Dankzij de inspanningen die gedurende meer dan een eeuw geleverd zijn, is alleen voor de anatomische nomenclatuur internationaal duidelijkheid verschaft met de invoering van de Parijse *Nomina Anatomica*.⁴⁴ Voor andere rubrieken moet van een chaotische situatie worden gesproken. Het voorbeeld bij uitstek levert het lemma 'syndromen'. Bij het doornemen van de opeenvolgende

43. Vgl. F. Hartmann, "Begriff und Funktion der Diagnose. Einfluss moderner ärztlicher Informatik", *Münchener Medizinische Wochenschrift* 114 (1972) 117-126; en recent: P. Hucklenbroich, "Problems of nomenclature and classification in medical expert systems", *Theoretical Medicine* 9 (1988) 167-1777 en de daarin genoemde literatuur.

44. Vgl. het overzicht bij H. Hahn von Dorsche, "Die Nomenklaturen der Anatomen. Ein historischer Ueberblick", *Anatomische Anzeiger* 150 (1981) 11-43.

edities van de grote medische woordenboeken, zoals de *Medical Dictionary* van Dorland of van Gould,⁴⁵ ziet men, hoe dit lemma binnen een tijdsbestek van enkele decennia is uitgegroeid tot een woordenboek in een woordenboek, en moet men concluderen dat door de bomen van synoniemen en eponiemen het bos van de medische begripsvorming aan het oog onttrokken wordt.

Zou er de tijd voor zijn geweest, dan had ik U graag nader kennis laten maken met de rijk geschakeerde collectie woordenboeken die de woordzoekende of woordminnende medicus ten dienste staan, zoals de polyglot-woordenboeken;⁴⁶ de lexica voor allerlei medische specialismen,⁴⁷ de lijsten met de duizenden afkortingen en acroniemen ('the medical hieroglyphs') die in de geneeskunde gangbaar zijn;⁴⁸ de rara aves onder de medische dictionaires, zoals het 'Reversicon' dat de medicus wil helpen die als-maar-niet op dat moeilijke woord kan komen,⁴⁹ en het medisch woordenboek voor 'simplisten',⁵⁰ dat ik

45. Zie *Blackston's Gould medical dictionary*, New York etc.: McGraw-Hill Book Comp., 1979 (verschillende series met gewijzigde titels, sinds 1890) en [W.A.W. Dorland], *Dorlands illustrated medical dictionary*, Philadelphia: Saunders, 1988 (27e druk, sinds 1900).

46. Zie o.a. A. Sliosberg, *Elsevier's Medical Dictionary in five languages*, Amsterdam-Oxford etc.: Elsevier Scientific Comp., 1975 (betreft Engels, Frans, Italiaans, Spaans en Duits); en meer specialistisch, N.J.I. Deblock, *Elsevier's Dictionary of Public Health in six languages*, Amsterdam etc.: Elsevier Scientific Publishing Comp., 1976 (betreft Engels, Frans, Spaans, Italiaans, Nederlands en Duits); en R. Albert en H. Hahnwald, *Eight-Language Dictionary of Medical Technology*, Oxford, etc.: Pergamon Press en Berlijn: VEB Verlag Technik, 1978 (betreft het Engels, Duits, Frans, Russisch, Spaans, Pools, Hongaars en Sloveekisch).

47. Zie o.a., behalve het vroege voorbeeld van D.H. Tuke, *A dictionary of psychological medicine* (Londen: J. en A. Churchill, 1892): *Adiscursive dictionary of health care*, Washington: U.S. Government Print Office, 1976; W.C. Bowman, etc., *Dictionary of pharmacology*, Oxford: Blackwell Scientific, 1986; M. Brown e.a., *Dictionary of medical equipment*, [Londen:] Chapman, 1986; R.C. King en W.D. Stanfield, *A dictionary of genetics*, New York: Oxford University Press, 1985; J.M. Last (red.), *A dictionary of epidemiology*, Oxford: Oxford University Press, 1983 (2e druk, 1988); K.E.K. Rowson, T.A.L. Rees, etc., *A dictionary of virology*, Oxford: Blackwell Scientific, 1981; en P. Singleton en D. Sainsbury, *Dictionary of Microbiology and Molecular Biology*, Chichester-New York: John Wiley, 1987.

48. Zie o.a. K. Haber, *Common Abbreviations in clinical medicine*, New York: Raven Press, 1988; P. Roody, R.E. Forman, H.B. Schweitzer, *Medical Abbreviations and Acronyms*, New York etc.: McGraw-Hill Book Comp., 1977; B.G. Firkin en J.A. Whitworth, *Dictionary of medical eponyms*, Carnforth: Parthenon Publishing Group, 1987; [S.] Jablonski, *Dictionary of medical acronyms and abbreviations*, Philadelphia: Hanley en Belfus, 1987; en de lijst (p. 671-673) in: C.M. Logan en M.K. Rice, *Logan's Medical and Scientific Abbreviations*, Philadelphia: Lippincott Comp., 1987.

49. J.E. Schmidt, *Reversicon. A medical word finder*, Springfield: C.C. Thomas, 1958.

overigens ook niet-simplisten van harte kan aanbevelen; en last but not least, de historisch interessante gidsjes met vraagzinnen voor leken of voor werkers in de gezondheidszorg. Het *Vademecum Medicum Polyglottum* uit 1946 van de Rotterdamse chirurg Hermans behoort tot de oudste vertegenwoordigers van laatstgenoemde categorie en werd onder meer gebruikt voor de communicatie met de zeelui in het Havenziekenhuis te Rotterdam.⁵¹

Een vermindering van de wildgroei onder de medische woordenboeken lijkt voorlopig niet in zicht. Het beschikbaar komen van de grote, vooral Amerikaanse 'natural language dictionaries', zoals LEXICON, SNOP⁵² en SNOMED, die mede tot stand zijn gekomen door de bewerking van narratieve bronnen zoals aanvraagformulieren voor onderzoek, obductieverslagen en ontslagbrieven,⁵³ veroorzaakt allerlei verschuivingen in de medische nomenclatuur die zowel in de medische research als daarbuiten verstrekkende gevolgen heeft. Nu al is het duidelijk dat een auteur die in zijn publikaties geen 'MeSH (Medical Subject Heading)-related medical terminology' hanteert, een lagere citation-score zal boeken. En juist die score was en is voor sommige universitaire bestuurders de utopische meetlat voor wetenschappelijke kwaliteit.

50. R. Franks, *Simplified Medical Dictionary*, edited by H. Schwartz, Oradell: Medical Economics Company, 1977.

51. A.G.J. Hermans, *Vademecum Medicum Polyglottum*, Rotterdam: Record, 1946.

52. Vgl. A.H. Wells, "Systematized Nomenclature of Pathology. Conversion to the computer languages of medicine", *Minnesota State Medical Association* 55 (1972) 585-590.

53. Vgl. R.L. Wong, J.D. Reno, e.a., "Profile of a dictionary compiled from scanning over one million words of surgical pathology narrative text", *Computers and Biomedical Research* 13 (1982) 382-398; N. Sager, I.D.J. Bross, G. Story e.a., "Automatic encoding of clinical narrative", *Computers and Biomedical Research* 12 (1982) 43-56; G.W. Moore, G.M. Hutchins, R.E. Müller, "Strategies for searching medical natural language text. Distribution of words in the anatomic diagnoses of 7000 autopsy subjects", *The American Journal of Pathology* 115 (1984) 36-41; en F.E. Masarie en R.A. Miller, "Medical subject headings and medical terminology: an analysis of terminology used in hospital charts", *Bulletin of the Medical Library Association* 75 (1987) 89-94.

Tegenover deze complicering, computerisering en standaardisering van de medische terminologie en nomenclatuur, die tegelijk de Engelse taal het absolute primaat in de medische vaktaal heeft opgeleverd,⁵⁴ staat de nog altijd voortgaande popularisering van de geneeskunde, die verantwoordelijk is voor een groeiend reservoir van lekenterminologie en van medisch bargoens. Terwijl de medicus enerzijds alle zeilen moet bijzetten om zich vertrouwd te maken met de computer-thesauri en bijbehorende classificaties, verlangt de medische praktijkvoering een voortdurende aanpassing van het taalgebruik van de medicus aan de sociale laag waartoe zijn patient behoort, variërend van bijvoorbeeld het socio-dialect dat de medische rubrieken van damesbladen introduceren, tot het taalmilieu waarin de junk of prostituée zich beweegt.⁵⁵

Het onderwijs in de medische geschiedenis biedt hier weliswaar geen passende of afdoende remedie, maar moet toch gezien worden als een onmisbare ingrediënt van het beoogde geneesmiddel.⁵⁶ Juist door het verschaffen van inzicht in de ontwikkelingsgang van de geneeskunde, kunnen medische studenten zich bewust worden van de begripsveranderingen waaraan de medische terminologie onderhevig is.⁵⁷ Een eenvoudig woord als 'motio', dat is terug te vinden in de ge-

54. Een kwantificering van de taal waarin de medische tijdschriften zijn gesteld leverde H. Lippert, "Rückug der deutschen Sprache aus der Medizin. Die Sprachen medizinischer Zeitschriftentitel der letzten 100 Jahre", *Therapie der Gegenwart* 117 (1978) 1027-1048.

55. Zie i.h.a. P. Lüth, *Sprechende und stumme Medizin. Ueber das Patienten-Arzt-Verhältnis*, Frankfurt-New York: Herder en Herder, 1974 (p. 21-37); en H. Silomon, "Der Wandel der medizinischen Laiensprache", *Medizinische Monatschrift* 28 (1974) 326-330.

56. Zie vooral G. Keil, "Der Medizinshistoriker als Terminologe", *Münchener medizinische Wochenschrift* 121 (1979) 1637-1638.

57. Zie, behalve de meer algemene beschouwing van K. Danek, "Historical linguistics, an untrodden path in the history of medicine", *Nordisk medicinhistorisk årsbok* 27 (1979) supplement 47-57, bijvoorbeeld de studies van E.H. Ackerknecht, "Diathesis: the word and the concept in medical history", *Bulletin of the History of Medicine* 56 (1982) 317-325; en G.H. Ballantyne, "The meaning of iieus. Its changing definition over three millenia", *The American Journal of Surgery* 148 (1984) 252-256.

noemde titel van Harvey's boek, kan men niet begrijpen zonder te weten, dat 'motio' in de 16e en 17e eeuw veel méér betekende dan een verplaatsing in de ruimte.⁵⁸ Vanuit de medische geschiedenis kan de medicus geattendeerd worden op het gebruik van context afhankelijke metaforen. Ik noem het allegorisch taalgebruik van de 17e-eeuwse anatomen en het militaire taalgebruik van de 19e-eeuwse bacteriologen. Wie iets weet van de organisatie van het Pruisische leger begrijpt gemakkelijker de context waarin mensen als Robert Koch en Paul Ehrlich hun ideeën over het binnendringen van bacteriën en de defensieve reacties van het lichaam onder woorden brachten.⁵⁹ Kleine historisch-taalkundige excursen kunnen dienstig zijn bij het begrijpen van gecompliceerde medische concepties, zoals de associatie (of verwarring) van de glandula pinealis met de glandula penis, hetgeen Descartes zou hebben gebracht tot zijn idee over de beweeglijkheid van het coronarium.⁶⁰

Voeg daarbij de expertise die de medisch-historicus bezit over de organisatie van de medische literatuur uit het pre-computertijdvak, en ik hoop U voldoende overtuigd te hebben van de bestaansrecht van mijn vakgebied, zeker waar het gaat over de problematiek rond de toegankelijkheid van medische kennis.

Voor de medisch-historici zelf bieden de computer-thesauri intussen ongekende mogelijkheden voor onderzoek. In de uitgave van de MeSH (Medical Subject-Heading)-thesaurus van de National Library of Medicine vindt men een seriële bron waaruit zich een kwart

58. Zie J. Jaynes, "The problem of animate motion in the seventeenth century", *Journal of the History of Ideas* 31 (1970) 219-234; en over het taalgebruik in *De Motu cordis* ook; P.M. Jucovy, "Circle and Circulation: the language and imagery of William Harvey's discovery", *Perspectives of Biology and Medicine* 20 (1976) 92-107.

59. Zie L.J. Rather, "On the source and development of metaphorical language in the history of Western medicine", in: L.G. Stevenson (red.), *A celebration of medical history* (Baltimore-Londen: The John Hopkins University Press, 1982) 135-153 en het bijbehorende commentaar van P.H. Niebyl, p. 154-156.

60. Zie Jaynes, "The problem of animate motion in the seventeenth century", i.h.b. 226, noot 18.

eeuw medische ontwikkeling laat aflezen.⁶¹ Terloops wijs ik bijvoorbeeld op de ethische trends die hun weerslag in deze thesaurus vinden. Zo werd de term 'criminal abortion' in 1971 onder de meer algemene, al bestaande rubriek 'induced abortion' gebracht; terwijl men in de laatste versie de abortiva voor zogeheten post-coïtale abortus schuilgaan onder de neutrale benaming van 'interceptiva'.

Een gigantisch data-reservoir als de Science Citation Index biedt onvermoede mogelijkheden voor de reconstructie van sociale netwerken die de ontwikkeling van de medische research mede bepalen. Een fraai voorbeeld leverde Garfield met zijn correctie op het bekende boek van Isaac Asimov over *The Genetic Code* met behulp van een controle op de citaties van de door Asimov genoemde hoofdartikelen. De sleutel die de computer de medicus in handen heeft gegeven ter ontsluiting van de medische wetenschap, kan ook de medisch-historicus toegang verschaffen tot de verschillende ontwikkelingsstadia van medische kennis.

Dames en Heren,

Mijn vakinhoudelijke beschouwingen zou ik graag met een meer persoonlijk woord willen afsluiten.

De Vereniging tot Instandhouding ener Medische Bibliotheek, opgericht in 1857 als Medisch Leesmuseum, betuig ik mijn oprechte dank voor het vertrouwen dat zij mij heeft geschonken. Ik zal mij niet laten verleiden U te schetsen hoe de oprichting van het Medisch Leesmuseum deel uitmaakte van de 19e-eeuwse strategie om de was-

61. Uit de zeer omvangrijke literatuur noem ik met name: J.E.B. Backus, S. Davidson en R. Rada, "Searching for patterns in the MeSH-vocabulary", *Bulletin for Medical Library Assistants* 75 (1987) 221-227; en de artikelen van E. Garfield, o.a. "ISIS's master dictionary aids scientific etymology and reflects changes in science", *Current Contents* 23 (1978) 5-11; "Another look at ISIS's master dictionary-aiding scientific etymology and reflecting changes in science", *Current Contents* 26 (1981) 5-12; en zijn boek *Citation Indexing. Its theory and application in science, technology and humanities*, New York: J. Wiley, 1978, i.h.b. hoofdstuk 7: "Citation analysis as a method of historical research into science".

sende stroom medische kennis toegankelijk te houden.⁶² Ik hoop ook zonder die toegift U te hebben duidelijk gemaakt dat de door U geïnitieerde leerstoel naadloos aansluit bij het hoofddoel van Uw vereniging.

De eerlijkheid gebied overigens daarbij te vermelden dat ik niet de eerste docent medische geschiedenis ben die in Rotterdam zijn werkkring vindt. Die eer gun ik graag aan de lector geneeskunde aan de Rotterdamse klinische school, George Philip Frederik Groshans (1814-1878). Ruim vijftientig jaar lang, van 1840 tot 1866, verzorgde hij de lessen over medische geschiedenis voor de kwekelingen van de Rotterdamse school.⁶³

Dames en Heren Hoogleraren en overige Leden van de Wetenschappelijke Staf van de Faculteit Geneeskunde,

Velen hebben mij in de afgelopen jaren geholpen om het pad te effenen naar de oprichting van een Instituut voor Medische Geschiedenis. Nog altijd denk ik met grote erkentelijkheid aan de enthousiaste begeleiding en stimulering die ik reeds als medisch student heb ondervonden van de hoogleraren H.G. van Eijk, M.W. van Hof, M. Frenkel, L. Burema en H.K.A. Visser, en de directeur van de Faculteit, Dr. F.C. de Vos, en aan hulp die zij hebben verleend bij de realisering van een volwaardige eenheid voor de beoefening van de medische geschiedenis binnen de Medische Faculteit. Tegenover tal van anderen, die door hun actieve belangstelling voor de 'Sectie Medische Geschiedenis' aan de opbouw en consolidering van de medische

62. Zie over de medische leesgezelschappen en musea i. h. a. H. Brouwer, "Rondom het boek. Historisch onderzoek naar leescultuur, in het bijzonder in de achttiende eeuw. Een overzicht van bronnen en benaderingen, resultaten en problemen", *Documentatieblad 18e eeuw* 20 (1988) 51-120; en over het Rotterdamse Leesmuseum: M. J. van Lieburg, "Medische bibliotheken, boeken en tijdschriften te Rotterdam", *Monitor. Maandblad Academisch Ziekenhuis Rotterdam* 6 (1977) 269-272.

63. M. J. van Lieburg, "G. Ph. F. Groshans (1814-1874)", *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 118 (1974) 1886.

geschiedbeoefening te Rotterdam hebben meegewerkt, verontschuldik ik mij vanwege het ongenoemd laten van hun namen. Ook hen betrek ik gaarne in mijn dankwoord.

In goede intra-facultaire, inter-facultaire en inter-universitaire samenwerking hopen wij op het ingeslagen pad te kunnen voortgaan. Binnen de Faculteit Geneeskunde denk ik op de eerste plaats aan de Medische Bibliotheek, waar wij tussen 1972 en 1987 als 'Sectie Medische Geschiedenis' deel van hebben uitgemaakt, en waar het Instituut nog altijd haar onderkomen vindt. Uit het voorafgaande betoog moge U duidelijk zijn waarom ik aan die lokatie, aan de integratie van de medische geschiedenis in een medische bibliotheek, grote waarde hecht. Ik hoop deze symbiose dan ook nog lang in dezelfde plezierige werkverhoudingen te mogen voortzetten, en dank vanaf deze plaats de leiding van de Medische Bibliotheek, de bibliotheekcommissie met de opeenvolgende bibliothecaresses, voor de ruimte die mij hebben geboden.

Ten tweede noem ik de Werkgroep Filosofie en Geneeskunde, die eveneens het medisch onderwijs en onderzoek vanuit de alfa-disciplines beoogt te verrijken. Ik betuig bij deze gelegenheid graag publiekelijk mijn instemming met de woorden van Hugo Verbrugh, dat, waar de filosofie zich bekommert om argumentatie, de medische geschiedenis zich bekommert om traditie. Laten wij gezamenlijk proberen de studenten en onze collega's deelgenoot te maken van onze gemeenschappelijke bekommernis in zake twee overigens verschillende velden van wetenschappelijke activiteit.

Met de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen hoop ik de goede samenwerking te mogen voortzetten, die al dateert vanaf de

'Amici'-groep uit het begin van de jaren zeventig.⁶⁴ In het bijzonder geldt dat de samenwerking met de collega's J.M.W. Binneveld, W.Th.M. Frijhoff en J. van Herwaarden.

Wat de inter-universitaire samenwerking betreft noem ik als eerste het Medisch-Encyclopedisch Instituut van de Vrije Universiteit. Een dergelijke verwevenheid van twee universitaire instituten is, afgezien van de perspectieven die de S(electieve) K(rimp en) G(roei) ons biedt, bepaald geen algemeen verschijnsel. Ook in het samenwerkingsverband dat sinds jaar en dag met de zusterinstituten te Leiden, Nijmegen en Groningen bestaat, hopen we ons werk onverminderd en in dezelfde richting te kunnen voortzetten.

Beste medewerkers van het Instituut Medische Geschiedenis, Beste Hilary, René, en Netty,

Met de oprichting van een instituut en de toelating van een leerstoel heeft de Medische Faculteit ons een krediet verleend dat alleen door een gezamenlijke krachtsinspanning kan worden ingelost. Laten we samen op de oude voet van hard werken aan een mooi en boeiend vakgebied verder gaan. Ook de naaste collega's van het Amsterdamse instituut sluit ik in die woorden in. Jullie allen, én Gerda ten Cate die ruim tien jaar bij de opbouw van de Sectie Medische Geschiedenis betrokken was, zeg ik dank voor de goede harmonie waarin kon worden samengewerkt.

64. De "Amici"-groep was het samenwerkingsverband van historici, werkzaam bij de verschillende faculteiten van de Nederlandse Economische Hogeschool en de Medische Faculteit Rotterdam, sinds 1973 de Erasmus Universiteit. Uit deze groep werd de Subfaculteit Maatschappijgeschiedenis gevormd, in 1987 omgedoopt in Faculteit Historische en Kunstwetenschappen.

Dames en Heren Studenten,

U wil ik bedanken voor de massale belangstelling die U gedurende de afgelopen jaren voor de medische geschiedenis hebt getoond. Velen zijn verbaasd te horen dat U met een gemiddelde van 100-150 studenten de hoorcolleges medische geschiedenis bezoekt. Ik zal mijn best doen Uw enthousiasme op dat peil te handhaven.

Lieve Corry, Eline, Martin en Lianne,

Wat zouden al deze verbindingen met de periferie van mijn bestaan betekenen, zonder de krachtbron in het centrum daarvan. Die voor anderen toch moeilijk toegankelijke binnenkant van ons privé- en gezinsleven ga ik nu maar stilzwijgend voorbij. Want ook het weglaten van woorden kan boekdelen spreken!

Ik heb gezegd.

Vertical text or artifacts along the left edge of the page, appearing as faint, illegible markings.

